

Ewa Repucho

Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, Polska

ewa.repucho@uwr.edu.pl

 ORCID 0000-0001-7532-8244

<https://doi.org/10.33077/uw.25448730.zbkh.2022.722>

Wspomnienie o Małgorzacie Komzie (1946–2022), badaczce sztuki książki i estetyki druku

In memory of Małgorzata Komza (1946–2022),
researcher of the art of the book and the aesthetics of print

10 stycznia 2022 r. odeszła dr hab. Małgorzata Komza, prof. UWr (1946–2022). Przez wiele lat służyła swoją wiedzą i doświadczeniem Instytutowi Informatyki i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego – najpierw jako zastępca dyrektora (1981–1987), potem jako dyrektor (1995–2005), a następnie, do momentu przejścia na emeryturę, jako kierownik Zakładu Książki Współczesnej i Edytorstwa (2005–2016). Jednocześnie przez kilkanaście lat pełniła funkcję redaktora naczelnego „Studiów o Książce i Informatyce”.

Małgorzata Komza była wybitną znawczynią estetyki książki dawnej i współczesnej. Jej interdyscyplinarne badania, prowadzone na granicy historii sztuki i bibliologii, miały oryginalny, nowatorski charakter. W opinii recenzentów dorobek naukowy Komzy pozwala widzieć w niej twórczynię nowej szkoły naukowej. Celem tej szkoły jest prowadzenie badań nad szeroko pojętą sztuką książki, estetyką druku a także wizualizacją tekstów piśmienniczych.

Kariera naukowa prof. Małgorzaty Komzy rozpoczęła się od studiów na Uniwersytecie Wrocławskim, na dwóch kierunkach: bibliotekoznawstwie i historii sztuki. Już od początku widoczne były Jej interdyscyplinarne zainteresowania. W 1969 r. skończyła studia bibliotekoznawcze, broniąc pracy magisterskiej pt. *Literatura antyczna w Polsce w latach 1740–1820 w świetle analizy repertuaru wydawniczego*, napisanej pod kierunkiem prof. Karola Głombiowskiego. Trzy lata później została magistrem historii sztuki. Jej druga praca magisterska, przygotowana pod kierunkiem prof. Zbigniewa Hornunga, stanowiła rozwinięcie zainteresowań estetyką książki, dotyczyła zdobnicstwa występującego w starych drukach, a dokładniej *Miedziorytowej ilustracji w siedemnastowiecznej książce gdańskiej*. Jednocześnie już od 1969 r. była

zatrudniona w Instytucie Bibliotekoznawstwa (przemianowanym później na Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa).

Bardzo ważnym obszarem zainteresowań Małgorzaty Komzy były problemy książki ilustrowanej. Tej tematyce poświęciła swój doktorat pt. *Ilustrowane wydania dzieł Adama Mickiewicza*, w którym przeanalizowała edycje dzieł poety wydawane na przestrzeni 150 lat. Praca napisana pod opieką naukową prof. Bogdana Zakrzewskiego i obroniona w 1978 r. doczekała się wydania drukiem w 1987 r. pod skróconym tytułem *Mickiewicz ilustrowany* w znanej serii Książka o Książce Wydawnictwa Ossolineum. Dokonując analizy ilustracji, Komza zwróciła uwagę na ich ewolucję, pełnione funkcje, stosunek ilustratorów do tekstu literackiego, zbadała także problem recepcji tych dzieł w różnych okresach.

Jeszcze wyraźniej zainteresowania sztukami wizualnymi uwidoczniły się w temacie pracy habilitacyjnej pt. *Żywe obrazy: między sceną, obrazem a książką*, która ukazała się nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego w 1995 r. Analizując jedną z najpopularniejszych zabaw towarzyskich XVIII w., uprawianą także w wieku XIX, autorka ukazała zależności występujące między tekstem literackim, malarstwem, ilustracją książkową, plakatem, rzeźbą a teatrem. Pokazała, jak bardzo skomplikowanym są zjawiskiem, interesującym nie tylko historyków literatury, ale i teatrologów, historyków sztuki, a nawet miłośników kina. Habilitację uzyskała w 1996 r., a trzy lata później została profesorem Uniwersytetu Wrocławskiego.

W swoich licznych artykułach Małgorzata Komza poruszała różnorodne tematy, wśród których szczególnie eksponowane są zainteresowania ilustracją książkową. Teksty te dotyczą zarówno ilustracji dawnej (zwłaszcza XIX-wiecznej), jak i współczesnej, polskiej i zagranicznej (przede wszystkim francuskiej). Interesowała ją zarówno strona wizualna ilustracji (estetyka, techniki graficzne), jak i treściowa – poruszane tematy, charakterystyczne motywy. Komza badała także relacje między obrazem a tekstem literackim, zwracała uwagę na różne typy ilustracji oraz funkcje, jakie mają do spełnienia w zależności od charakteru dzieła. Interesowała ją ewoluująca forma ilustracji w określonych typach publikacji, a także książki, w których ilustracja ma pierwszoplanowe znaczenie. To właśnie ze względu na jej kunszt, stanowi przedmiot zainteresowania czytelników. Zwracała uwagę na recepcję przekazu słownego uzupełnionego obrazem, a także na wpływ, jaki szata zewnętrzna wywierała na różne grupy czytelników-widzów, wzbogacając odbiór komunikatu. Interesowali ją twórcy ilustracji, ich dokonania, świadomość artystyczna, zaangażowanie w sprawy książki, a także relacje ilustratorów z pozostałymi współtwórcami książki, m.in. wydawcami, czy też szeroko pojęte zagadnienia wzajemnej współpracy wszystkich twórców edycji. Podkreślała, że wciąż ponadczasowe wydaje się pytanie, kto ostatecznie powinien decydować o stronie zewnętrznej książki,

jaką rolę w tym procesie odgrywa wydawca, redaktor graficzny, artysta-grafik, a może rzemieślnik lub technolog realizujący zamówienia finansujących edycję zleconodawców. Nie zawsze zajmowała się przeszłością i terażniejszością, wybiegała także w przyszłość, zgłębiając problemy estetyki publikacji elektronicznych. Nieobce były jej również praktyczne problemy przechowywania i organizowania kolekcji ilustracji w zbiorach graficznych bibliotek.

Bardzo ważną częścią dorobku publikacyjnego Małgorzaty Komzy są teksty z zakresu teorii, które stanowią próbę uporządkowania pola badawczego współczesnej sztuki książki. Jednocześnie można je uznać za program zapoczątkowanej przez Komzę szkoły naukowej. Jasno precyzuje w nich swoje poglądy na temat przeszłości i przyszłości badań nad sztuką książki, a także rozszerzających się nieustannie jej pól badawczych.

Książka, będąca komunikatem słowno-obrazowym przekazywanym za pomocą specyficznego nośnika, jaki stanowi jej materialną postać, stanowi niemałe wyzwanie dla badaczy ze względu na różnorodność jej formy, zmienność szaty graficznej.

Zadaniem bibliologa jest: rozpoznawanie i ocena elementów składowych książki dawnej i współczesnej, opis i analiza ich wzajemnych relacji, określenie roli twórców, jej wystroju oraz określenie reakcji odbiorców na książkę jako dzieło posiadające określoną wartość artystyczną. Określenie roli instytucji za to odpowiedzialnych¹.

Zagadnienia estetyki publikacji należy więc rozważać zarówno w ujęciu teoretycznym, jak i praktycznym, w perspektywie historycznej oraz współczesnej.

Komza podkreślała, że metodologia badań estetyki książki dopiero się kształtuje, a bibliolog w swej pracy nie może się zadować tylko na siebie, ponieważ szczególne znaczenie ma podejście interdyscyplinarne i stopniowe wypracowywanie własnych metod, specyficznych dla badań tego typu, umiejętne korzystanie z dokonań w innych dyscyplinach naukowych². Zachęcała więc do współpracy z przedstawicielami pokrewnych dyscyplin, a przede wszystkim z twórcami książki: redaktorami, typografami, wydawcami. Wskazywała, że:

Może to przynieść efekty w badaniach bibliologicznych i ponadto sprawić, że świadomość tego, co stanowi o estetycznych walorach książki, stanie się powszechniejsza, wiedza o jej wartości w przeszłości będzie upowszechniana, a recenzenci współczesnych edycji w sposób fachowy zauważą jakość ich edytorskiego ukształtowania³.

1 M. Komza, *Estetyka książki w badaniach bibliologicznych*, [w:] *Bibliologia i informatologia*, pod red. D. Kuźminy, Warszawa 2011, s. 57–64.

2 M. Komza, *Estetyka i sztuka książki w badaniach bibliologicznych*, [w:] *Teoretyczne zagadnienia bibliologii i informatologii. Studia i szkice*, pod red. E. Gondek, Katowice 2015, s. 37.

3 Tamże, s. 41.

Jednocześnie zaznaczała odrębność spojrzenia bibliologicznego, akcentując, że dla bibliologa wszystkie książki, nawet te artystycznie niedoskonałe, mają wartość, ponieważ także książki brzydkie i pospolite stanowią źródło informacji o czasach, w których powstały, są świadectwem swojej epoki.

Małgorzata Komza podkreślała, że badania z zakresu sztuki książki czy estetyki publikacji wciąż cieszą się zbyt małym zainteresowaniem uczonych. Starła się więc je rozbudzić przede wszystkim w środowisku najbliższym – we wrocławskim Instytucie.

Profesor Komza była także uznanym dydaktykiem. Na szczególną uwagę zasługują prowadzone przez nią seminaria magisterskie. Pod okiem Komzy powstały liczne prace, których tematyka dotyczyła szeroko rozumianej estetyki druku i architektury książki, a także ilustracji i ilustratorów (polskich i zagranicznych, dawnych i współczesnych). Cenny jest m.in. cykl monografii poświęconych współczesnym ilustratorom zaliczanym do polskiej szkoły ilustracji, np. Bohdanowi Butence, Januszowi Stannemu, Józefowi Wilkoniowi, Janowi Marcinowi Szancerowi i wielu innym. Prace te miały wówczas charakter pionierski. Komza prowadziła także seminaria doktoranckie. Wypromowała dziewięciu doktorów. Niektórzy z nich, np. Ewa Jabłońska-Stefanowicz, Elżbieta Jamróz-Stolarska i Jan Kaczorowski, aktywnie działają na polu nauki.

Na szczególną uwagę zasługuje także specjalizacja „Sztuka książki”, przygotowana według autorskiego programu Komzy. W jej ramach prowadzono zajęcia m.in. z historii kultury, historii książki i komunikacji społecznej, a także wykłady poświęcone ogólnie pojętej sztuce książki, dziejom książki rękopiśmiennej, historii grafiki i historii fotografii.

Małgorzata Komza przez kilkanaście lat była redaktorem naczelnym „Studiów o Książce i Informacji” (poprzednia nazwa „Acta Universitatis Wratislaviensis. Bibliotekoznawstwo”). Dzięki Jej żmudnej pracy i intensywnym staraniom tematyka artykułów publikowanych w tym periodyku wzbogaciła się o zagadnienia związane z nowoczesnymi formami medialnymi, współczesnym rynkiem wydawniczym w Polsce i na świecie, sztuką książki, estetyką druku i typografią. Zadbła także o interdyscyplinarne grono autorów – poza bibliologami swoje teksty publikowali w czasopiśmie graficy z Akademii Sztuk Pięknych, historycy sztuki czy inni badacze, dla których książka była istotnym obiektem dociekań naukowych.

Godne uwagi są także działania badaczki na rzecz czytelników książek. Przez wiele lat była zapraszana do jury konkursów edytorskich (m.in. Konkursu na Najtrafniejszą Szatę Edytorską Książki Naukowej odbywającego się w ramach Wrocławskich Targów Książki Naukowej, Konkursu PTWK im. Leona Marszałka na najlepszą uniwersytecką pracę dyplomową poświęconą historii i współczesności polskich wydawnictw i szerzej: polskiego edytorstwa).

Znaczącym wyrazem uznania środowiskowego było przyznanie jej w 2013 r. honorowej odznaki Polskiego Towarzystwa Wydawców Książek.

Dorobek Małgorzaty Komzy, Jej interdyscyplinarne spojrzenie na książkę przez pryzmat współistnienia i współdziałania elementów słownych i obrazowych, stanowi istotny wkład we współczesną refleksję bibliologiczną. Pozostaje żywić nadzieję, że szkoła naukowa badaczki będzie miała licznych kontynuatorów, a z Jej wiedzy będą korzystały przyszłe pokolenia badaczy i studentów.

Bibliografia publikacji Profesor Małgorzaty Komzy (w wyborze)

Bibliography of works of Prof. Małgorzata Komza

1979

Bibliografia sztuki na Śląsku za lata 1972–1974, „Roczniki Sztuki Śląskiej” 1979, t. 11, s. 120–155.

1987

Mickiewicz ilustrowany, Wrocław 1987.

1989

Artyści książki – dziewiętnastowieczny ilustrator Gustave Doré, „Studia o Książce” 1989, t. 18, s. 221–262.

Odbiorcy książki luksusowej w XIX w., „Roczniki Biblioteczne” 1989, t. 33, z. 1–2, s. 73–87.

1993

Książki-podarki. Historia, typologia, funkcje, „Studia o Książce” 1993, t. 19, s. 75–112.

Współpraca ludzi książki we Francji, „Roczniki Biblioteczne” 1993, t. 37, z. 1–2, s. 55–72.

1996

Żywe obrazy: między sceną, obrazem i książką, Wrocław 1996.

1998

Portret autora w książce. Jego typy i funkcje, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Bibliotekoznawstwo” 1998, nr 21, s. 115–130.

1999

O ilustracji polskiej, [w:] *Pod specjalnym nadzorem. Polskie pocztówki z lat sześćdziesiątych* [katalog wystawy], Wrocław 1999, s. 8–11.

Współpraca ludzi książki, [w:] *Biblioteka a regionalizm*, Wrocław 1999, s. 61–71.

2000

Ilustratorstwo książkowe, [w:] *Encyklopedia Wrocławia*, pod red. J. Harasimowicza, Wrocław 2000, s. 291.

2001

Książka ilustrowana w oczach XIX-wiecznych odbiorców, „Rocznik Gdański” 2001, t. 41, z. 2, s. 219–227.

2002

Estetyczne walory publikacji elektronicznych, [w:] *Elektroniczne publikacje w bibliotekach*, Kraków 2002, s. 36–44.

2003

Książka z teatrem związana, „Roczniki Biblioteczne” 2003, t. 47, s. 89–120.

Les almanachs en Pologne au XIXe siècle, [w:] *Les lectures du peuple en Europe et dans les Amériques (XVIIe-XXe siècle)* „Histoire culturelle“, Bruxelles 2003, s. 135–144.

Muzea sztuki książki, [w:] *Sztuka książki. Historia – teoria – praktyka*, pod red. M. Komzy, Wrocław 2003, s. 255–268.

Powieści ilustrowane fotografiami, [w:] *Sztuka książki. Historia, teoria, praktyka*, pod red. M. Komzy, Wrocław 2003, s. 49–66.

2004

Ewolucja informacyjnych walorów ilustracji naukowych, [w:] *Przestrzeń informacji i komunikacji społecznej*, pod red. M. Kocójowej, Kraków 2004, s. 349–356.

2005

Obraz przeszłości w dziewiętnastowiecznej polskiej ilustracji, „Roczniki Biblioteczne” 2005, nr 49, s. 137–153.

2008

Bibliolog wobec nowych zjawisk w sztuce książki, „Studia Bibliologiczne” 2008, t. 17, s. 29–41.

2009

Bibliologa spojrzenie na wzajemne relacje wydawcy i ilustratora, [w:] *Od książki dawnej do biblioteki wirtualnej: przeobrażenia bibliologii polskiej*, pod red. D. Degen i M. Fedorowicz, Toruń 2009, s. 221–235.

Dziewiętnastowieczne wizerunki miłośników książek, [w:] *Pasja książki. Studia poświęcone pamięci profesora Janusza Dunina*, pod red. J. Ladoruckiego i M. Rzadkowolskiej, Łódź 2009, s. 371–381.

Świat w obrazach. Zbiory graficzne w instytucjach kultury – ich typologia, organizacja i funkcje, pod red. M. Komzy, Wrocław 2009.

2011

Estetyka książki w badaniach bibliologicznych, [w:] *Bibliologia i informatologia*, pod red. D. Kuźminy, Warszawa 2011, s. 57–64.

Propagandowe funkcje ilustracji książkowej w XIX w. w Polsce i poza jej granicami, [w:] *Bibliologia polityczna*, pod red. D. Kuźminy, Warszawa 2011, s. 132–141.

2012

W poszukiwaniu odpowiedniej formy. Rola wydawcy, typografa, artysty i technologii w pracy nad książką, pod red. M. Komzy przy współudź. E. Jabłońskiej-Stefanowicz i E. Repucho, Wrocław 2012.

2013

Zdobione edycje pomnikiem literaturze krajowej wzniesionym, „Sztuka Edycji” 2013, nr 2, s. 9–18.

2014

Ilustracja jako instrument kształtowania świadomości zbiorowej w XIX wieku, [w:] *Metodologia, metoda i terminologia grafiki i rysunku. Teoria i praktyka*, pod red. J. Talbierskiej, Warszawa 2014, s. 141–150.

Jan Muszkowski o sztuce książki, [w:] *Jan Muszkowski – ludzie, epoka, książki: tradycje i kontynuacje*, pod red. G. Czapnika, Z. Gruszki, J. Ladoruckiego, Łódź 2014, s. 57–71.

2015

Estetyka i sztuka książki w badaniach bibliologicznych, [w:] *Teoretyczne zagadnienia bibliologii i informatologii. Studia i szkice*, pod red. E. Gondek, Katowice 2015, s. 31–42.

2016

Książka ilustrowana świadectwem dumy narodowej w XIX w., [w:] *Bibliotheca Mundi. Studia bibliologiczne ofiarowane Janowi Leończukowi*, pod red. J. Ławskiego i Ł. Zabielskiego, Białystok 2016, s. 269–288.

2017

Sztuka książki, książka w sztuce, [w:] *Encyklopedia książki*, pod red. A. Żbikowskiej-Migoń, M. Skalskiej-Zlat, Wrocław 2017, t. 1, s. 69–77.